

В. В. ДУБІЧИНСЬКИЙ
(Харків, Україна)

ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ПАРАЛЕЛЕЙ

Репрезентовано новий тип словника, який описує семантику термінологічних паралелей (ТП) української та німецької мов. Словник надає можливість представити національно-культурні особливості термінів зазначених мов у системному вигляді. Визначено й проілюстровано три типи термінологічних паралелей – повні, неповні, хибні та запропоновано нове, нетрадиційне визначення “міжмовних термінологічних омонімів” (МТО) і “міжмовних термінологічних паронімів” (МТП).

Ключові слова: термінологічні паралелі; повні, неповні, хибні термінологічні паралелі, інтертермін, міжмовні термінологічні омоніми, міжмовні термінологічні пароніми.

Сьогодні у зв'язку з інтернаціоналізацією науки, техніки, соціальних сфер збільшується використання міжнародної термінології. Зазвичай значення слова відбиває результати національно-культурних, історичних процесів, дій внутрішніх законів розвитку лексики як системи загальнонаціональної мови. Саме тому науковці часто пропонують як термінологічні одиниці іншомовні слова. Зокрема, зазвичай іншомовну лексичну одиницю запозичують в одному значенні, «незасміченому» національно-культурними конотаціями.

Однак термінологія формується на основі загальнонародної мови, обумовлена нею, а самотутність тієї чи іншої підмови (терміносистеми) дослідники не заперечують.

Навіть якщо уявити собі ідеальний випадок взаємно однозначного семантичного співвідношення між інтернаціональними термінами різних мов (що є одним із важливих завдань роботи багатьох національних і міжнародних організацій щодо стандартизації термінології), то національна специфіка обов'язково виявиться у деяких регулярних відмінностях у плані вираження, іноді в словотвірній структурі, сполучуваних, граматичних та інших характеристиках.

Наявність спільних рис у семантиці термінологічних одиниць зіставлених мов ще не свідчить про тотожність їх семантичних систем. Запозичуючи термінологічну одиницю, мова-реципієнт водночас засвоює її як національну і в змістовому, і у формальному аспектах.

Лексикографування термінологічних паралелей пропонуємо здійснювати в аспекті теорії лексичних паралелей [1; 2; 3], яка передбачає опис подібних за зовнішньою формою (написанням і звучанням) термінологічних одиниць двох чи кількох мов із частковим або повним збігом / незбігом значень.

На прикладі синхронічно-зіставного аналізу семантики термінологічних одиниць, подібних за формальною структурою, можна унаочнити націо-

© В. В. ДУБІЧИНСЬКИЙ, 2015

нальну своєрідність міжнародних термінів. Теоретичні й практичні засади лексикографічного опису термінологічних паралелей (ТП) прокоментуємо на прикладі українсько-німецького словника лексичних паралелей, який створюється в творчій співпраці лінгвістів Харківського лексикографічного товариства при Національному технічному університеті “Харківський політехнічний інститут” (Україна) та Інституту Славістики Клагенфуртського університету (Австрія) [4; 5].

За концепцією лексичних паралелей, формально (за звучанням і написанням) збіжні термінологічні одиниці двох чи більше близькоспоріднених або неблизькоспоріднених синхронічно зіставляваних мов називаємо термінологічними паралелями. Термінологічні паралелі можуть бути хибними, неповними та повними.

У разі незбіжності всіх значень формально подібних, або подібних за формою вираження, термінологічних одиниць двох чи більше синхронічно зіставляваних мов можна говорити про хибні термінологічні паралелі, які в створюваному словнику позначаємо знаком Δ (увага!) – “трикутник зі знаком оклику”. Наприклад, хибною термінологічною паралеллю є укр. *рекламація* – “оформлення актами претензії до виробника продукції у зв’язку з виявленими в ній дефектами, некомплектністю” й англ. *reclamation* – “1. перевиховання; 2. рекультивация землі; 3. повторне використання (відходів)”. Також: англ. *secateur* – “садові ножиці” й ісп. *secador* – “1. сушарка; 2. стелаж для сушарки”.

Або приклад термінологічної пари зі створюваного українсько-німецького словника лексичних паралелей:

Δ ЛЕКЦІЯ, -ї, ж:

1. усний виклад навчального предмета викладачем у вищому або середньому спец. навч. закладі: *читати лекцію*
– *Vorlesung*;
2. записи курсу з якого-н. навч. предмета, публічних читань, складені лектором або слухачем: *прослухати лекцію*
– *Tonbandaufnahme*.

Δ Lektion, f(=, -en):

1. урок, розділ в посібнику з (іноземної) мови: *die fünfte Lektion*;
2. урок, повчання, настановлення: *eine Lektion erteilen*.

Основну частину словника складають неповні термінологічні паралелі. Про такі ТП ідеться у випадку, коли окремі значення (семемі) формально подібних термінологічних одиниць у двох чи більше мовах збігаються, а інші не збігаються.

Збіжні значення називаємо інтерсемемами, а незбіжні, що відображають національно-культурну своєрідність термінологічної одиниці, – ідіосемемами. Інтерсемемі в словнику позначаємо знаком “рівності” (=), а ідіосемемі – знаком “зірочка” (*).

Наприклад, можна виокремити дві інтерсемемі в термінологічних паралелях укр. *елеватор*, рос. *элеватор*, англ. *elevator*, франц. *élèveur*, ісп. *elevador*: 1. “піднімально-транспортний пристрій <...>” та 2. “споруда для зберігання <...>”, хоча англ. *elevator* має ще специфічну для своєї мови ідіосемему “навантажувач”, а ісп. *elevador* – значення “підвищувальний трансформатор”.

Прикладом ідіосеми також є значення “кришталік ока” в семантичній структурі англійського терміна *lens* у його зіставленні з укр. *лінза*; обидва формально подібні терміни збігаються в двох значеннях (мають дві інтерсеми): “пристрій для фокусування потоку випромінювання” та “тіло <...>, обмежене криволінійними поверхнями”. Наведемо приклад зі словника:

МАШИН/А, -и, ж:

1. механізм або комплекс механізмів, призначений для виконання корисної роботи через перетворення одного виду енергії на інший: *електронна обчислювальна машина*;
  - 2*. транспортний засіб (автомобіль, танк, літак і т. ін.), що рухається завдяки якось механізмові: *їздити на машині*
- Auto.

Maschine, f(=, -n):

1. = машина 1;
- 2*. мотоцикл; літак: *mit einer Maschine fahren; mit der ersten Maschine nach Kyiw fliegen*;
- 3*. розм. машинка (друкарська, швейна і т.ін.): *auf der Maschine schreiben, auf der Maschine nähen*.

Крім того, навіть у збіжних значеннях (інтерсемамах) можна виокремити дрібні значеннєві відмінності (ідіосеми – відмінні семи, що підкреслюють національно-культурну специфіку збіжних значень). У словнику їх позначено знаками > – “звуження значення”, чи < – “розширення значення”. Наприклад:

ВАЗ/А, -и, ж:

різноманітної форми посудина, що використовується для квітів, фруктів, солодошців і т. ін. або як декоративна річ: *ваза з фруктами*.

Vase, f(=, -n):

= ваза > тільки для квітів та декоративних цілей.

ГІРЛЯНД/А, -и, ж:

1. прикраса з квіток, гілок і т. ін., сплєтених у вигляді довгої низки: *гірлянда квітів*;
2. зв'язка іграшок або лампочок: *гірлянда на ялинці*.

Girlande, f(=, -n):

1. = гірлянда 1;
- 2*. орнамент у вигляді ланцюга квітів і зелені: *mit Girlanden bemalen*;
3. = гірлянда 2 < будь-яких предметів для прикраси.

Зазначимо також розбіжності в термінологічних ідіосемах з погляду їх походження. Семантика корелятивів неповної термінологічної паралелі укр. *культиватор* – рос. *культиватор* – англ. *cultivator* – франц. *cultivateur* – ісп. *cultivador* має інтерсемему “знаряддя для розпушування поверхневого шару ґрунту, знищення бур'яну та внесення в ґрунт мінеральних добрив”, хоча в мові-джерелі запозичення (в даному випадку – французькій) порівняно з іншими термінологічними одиницями є значення “землероб”. Це питома ідіосема. Семантичні структури корелятивів термінологічної паралелі укр. *бульдозер* – рос. *бульдозер* – англ. *Bulldozer* – франц. *bulldozer* – ісп. *bulldozer* збігається за значенням “знімальне приладдя, що монтується на тракторі чи тягачі, а також сам трактор чи тягач з таким приладдям”, а значення, яке розвинулося в українській мові, мові-реципієнті, “прес для згинання, виправлення та штампування металічних виробів” є прикладом набутої ідіосеми.

Повною термінологічною паралеллю називаємо формально подібні терміни двох чи кількох синхронічно зіставляваних мов із повністю збіжними семантичними структурами (або одним збіжним значенням) чи

з певними відмінностями стилістичного, граматичного тощо характеру та розширенням / звуженням збіжних значень. Наприклад, укр. *біологія*, рос. *биология*, англ. *biology*, франц. *biologie* та ісп. *biología* повністю збігаються в значенні “сукупність наук про тваринну природу, про закономірності органічного життя”. Пор. приклад зі словника:

АРХІТЕКТУР/А , -и, ж:	Architektur, f(=) :
1. мистецтво проектування, спорудження та художнього оздоблення будов; будівельне мистецтво: <i>ландшафтна архітектура</i> ;	1. = архітектура 1;
2. характер, стиль будови: <i>архітектура античності</i> – а <i>тжж</i> <i>Architekturstil</i> ;	2. = архітектура 2;
3. концепція взаємозв'язку елементів складної структури; вміщує компоненти логічної, фізичної та програмної структури: <i>архітектура обчислювальної системи</i> , <i>архітектура банку даних</i> – а <i>тжж</i> <i>Programmarchitektur</i> .	3. = архітектура 3.

Як повні, так і неповні термінологічні паралелі відносимо до інтернаціональних термінологічних одиниць – інтертермінів. Інтертермінами називаємо формально подібні за ступенем тотожності термінологічні одиниці двох чи більше синхронічно зіставлених як близькоспоріднених, так і неблизькоспоріднених мов із повним або частковим збігом семантичних структур (або одним збіжним термінологічним значенням).

Схематично різновиди термінологічних паралелей можна уявити так:

Термінологічні паралелі (ТП)		
	<i>інтертерміни</i>	
повні ТП	неповні ТП	хибні ТП
	<i>інтерсемемі та ідіосемемі</i>	
	<u>питомі та набуті ідіосемемі</u>	

Поняття “лексичні паралелі” діалектично об'єднує в єдину термінологічну систему традиційні лінгвістичні концепти “інтернаціоналізми”, “хибні друзі перекладача”, “міжмовні омоніми”, “міжмовні пароніми” тощо.

Від традиційного для лінгвістики терміна “хибні друзі перекладача” ми відмовилися через його метафоричність (що вважається небажаним для термінологічної лексики), а також через те, що й досі не розмежовано “хибні друзі”-слова та “хибні друзі”-значення (у нашій термінології це відповідно хибні ТП й ідіосемемі).

Дещо по-іншому ми визначаємо поняття “міжмовні омоніми” та “міжмовні пароніми”.

Ураховуючи те, що омонімія – це внутрішньомовна лексико-семантична категорія (омоніми розрізняють лише в межах однієї мови), міжмовну термінологічну омонімію (МТО) розуміємо як подібні за формою вираження та семантикою паралельні опозиції термінологічних одиниць двох і більше синхронічно зіставлених мов, тобто як щонайменше (за умови

зіставлення двох мов) чотиричленну структуру, в якій подібність термінологічних омонімів (по два в кожній мові) спостерігаємо в різних мовах.

Наприклад, в українській та німецькій мовах:

АКОРД I

АКОРД II

АКОРД I –у, ч:

гармонійне поєднання кількох музичних звуків або голосів: *акорд струн, заключний акорд симфонії.*

△ **АКОРД II –у, ч:**

угода, договір між ким-небудь: *дотримуватись акорду*
–Sonderarbeitsvertrag.

AKKORD I

AKKORD II

Akkord I, m (- (e) s, -e):

= акорд I.

△ **Akkord II, m (- (e) s, -e):**

режим роботи на підприємстві в підвищеному темпі: *im Akkord arbeiten.*

Міжмовна термінологічна омонімія передбачає зіставлення омонімічних (у кожній із зіставлюваних мов) повних, неповних і хибних лексичних паралелей. Як засвідчує приклад, МТО є два: термінологічні омоніми української мови *акорд I / акорд II* і два термінологічні омоніми німецької мови *Akkord I / Akkord II*.

При цьому термінологічними паралелями (у нашому випадку чотири пари ТП) двох мов є: укр. *акорд I* / нім. *Akkord I* (повна ТП), укр. *акорд I* / нім. *Akkord II* (хибна ТП), укр. *акорд II* / нім. *Akkord I* (хибна ТП), укр. *акорд II* / нім. *Akkord II* (хибна ТП).

Наведемо ще один приклад українсько-німецьких міжмовних термінологічних омонімів (п'ятичленна структура МТО: два омоніми української мови й три омоніми в німецькій мові):

НОТ/А I, -и, ж:

1. умовний графічний знак, що позначає музичний звук певної висоти і тривалості: *нота "ре"*;
2. окремих звук певної висоти у музиці, співі: *взяти високу ноту*;
3. *мн.* текст музичного твору, записаний умовними графічними знаками; аркуш, зошит із таким записом: *читати ноти*;
4. тон, інтонація голосу, що виражають яке-н. почуття, ставлення до кого-, чого-н.: *на присмній ноті.*

НОТ/А II, -и, ж:

у міжнародному праві – офіційне письмове звернення уряду однієї держави до іншої: *скарбнича нота, скерувати ноту президенту.*

Note I, f (=, -n):

1. = нота I, 1;
2. = нота I, 2;
3. = нота I, 3;
4. = нота I, 4;
- 5 * . особливий характер чого-н.: *eine besondere Note haben.*

△ **Note II, f (=, -n):**

1. оцінка, бал: *eine Note geben*;
2. банкнот(а), (грошова) купюра: *einen Betrag in großen Noten auszahlen.*

△ **Note III, f (=, -n):**

= нота II.

У цьому прикладі п'ятичленної міжмовної термінологічної омонімії спостерігаємо шість пар термінологічних паралелей: *нота I / Note I* (неповна ТП), *нота I / Note II* (хибна ТП), *нота I / Note III* (хибна ТП), *нота II / Note I* (хибна ТП), *нота II / Note II* (хибна ТП), *нота II / Note III* (повна ТП).

Міжмовними термінологічними паронімами (МТП) називаємо лише такі термінологічні паралелі, які в кожній із щонайменше двох синхронічно зіставлених мов можуть викликати хибні асоціації, ототожнюватися одна з одною за незбіжності їхніх значень. Ураховуючи те, що паронімія, як і омонімія, – внутрішньомовна лексико-семантична категорія, міжмовну термінологічну паронімію можемо спостерігати лише за умови зіставлення двох (трьох, чотирьох і більше) паронімів із двома (трьома, чотирма та більше) паронімами іншої мови.

Наприклад, чотиричленна (два термінологічні пароніми в українській мові й два термінологічні пароніми в німецькій мові):

СТАНДАРТ
ШТАНДАРТ,
СТАНДАРТ, -у, ч:

1. норма, зразок, мірило: *стандарт виробництва*;
2. прийнятий тип виробів, що відповідає певним вимогам своєю якістю, хімічним складом, фізичними властивостями, розміром, вагою і т. ін.: *державний стандарт* – а також Norm;
- 3*. щось позбавлене індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності; шаблон, трафарет: *подвійний стандарт* – etwas Schablonenhaftes, etwas wenig Originelles.

ШТАНДАРТ, -а, ч:

1. прапор кавалерійської частини, ескадрону, назва прапора взагалі: *вивісити штандарт*;
2. прапор царської особи, глави держави, якого піднімають у тому місці, де ця особа перебуває: *урочисто підняти штандарт*.

STANDARD -а, ч:
STANDARTE
Standard, m (-s, -s):

1. = стандарт 1;
2. = стандарт 2.

Standarte, f (=, -n):

1. = штандарт 2;
2. = штандарт 1;
- 3*. полк (у військах СС фашистської Німеччини): *Leibstandarte SS Adolf Hitler*;
- 4*. *полювання* хвіст лисиці та вовка: *eine buschige Standarte*

При цьому укр. *стандарт* // нім. *Standard* кваліфікуємо як неповну ТП, укр. *стандарт* нім. *Standarte* – хибну ТП, укр. *штандарт* // нім. *Standard* – хибну ТП, укр. *штандарт* // нім. *Standarte* – неповну ТП.

Наведемо ще один приклад українсько-німецьких міжмовних термінологічних паронімів:

СЕРПАНТИН, -у, ч:

- 1*. звинена у рулончик довга вузька стрічка з кольорового паперу, яку кидають на присутніх під час балів, маскарадів, а також прикрашають нею: *різнокольоровий серпантин* – Papierschlange;
2. -а, звивиста (гірська) дорога: *їхати серпантином*.

СЕРПЕНТИН, -у, ч:

смугастий мінерал зеленого кольору найрізноманітніших відтінків; змійовик: *прикраса з серпентином*.

Serpentine, f (=, -n):

= серпантин 2.

Serpentin, m (-s, -e):

= серпентин.

Як засвідчує наведений приклад, міжмовна термінологічна паронімія виникає під час зіставлення двох паронімів української мови *серпантин* // *серпентин* з двома термінологічними паронімами німецької мови *Serpentine* // *Serpentin*.

При цьому відповідні у двох мовах пари *серпантин* // *Serpentine*, *серпантин* // *Serpentin*, *серпентин* // *Serpentine*, *серпентин* // *Serpentin* є термінологічними паралелями (неповні ТП, хибні ТП, хибні ТП, повні ТП).

До словника запропонованої лексикографічної праці увійшли іменники та прикметники української мови активного словникового вжитку з їх німецькими відповідниками.

Основними принципами добору лексики у словнику є такі: навчально-методична доцільність; контрастивна цінність слова; подолання перекладацьких труднощів і фіксація нюансів граматичних, стилістичних, територіальних характеристик тощо зіставляваних лексичних одиниць.

Словникова стаття побудована так: 1) заголовне слово; 2) коротка граматична характеристика заголовного слова; 3) граматичні, стилістичні, територіальні та інші лексикографічні позначки; 4) тлумачення кожного значення (кожної семми); 5) ілюстративні словосполучення (глибше розкривають значення описуваної заголовної одиниці).

Запропонована у словнику процедура лексикографічної репрезентації дослідження термінологічних паралелей у зіставляваних мовах найбільш адекватно, на наш погляд, розкриває їх формально-змістову близькість і національно-культурну своєрідність, передбачає перекладацькі труднощі, акцентує увагу на можливих помилках інтерференційного характеру.

Розбіжність семантичних структур паралельно вживаних у різних мовах слів є природним і неминучим процесом. Кожна термінологічна одиниця проходить свій індивідуальний шлях як у мові-джерелі, так і в мові-реципієнті, що зумовлено етнокультурною специфікою того чи іншого народу, особливостями організації лексико-семантичної системи кожної національної мови та її підмов (окремих терміносистем).

1. *Дубичинський В. В.* Лінгвістичний апарат на опис лексичних та термінологічних паралелей / В. В. Дубичинський // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Харків, 1993. – Т. 1. – С. 117–124.
2. *Dubichynskyi V.* Lexical parallels: definitions, types, examples (Russian, German, English, Spanish) / V. Dubichynskyi, T. Reuther // *Смыслы, тексты и другие захватывающие сюжеты* : сб. ст. [в честь 80-летия И. А. Мельчука]. – М. : Языки славянской культуры, 2012. – С. 124–134.
3. *Дубичинский В. В.* Русско-немецкий словарь лексических параллелей : около 1750 словарных статей / В. В. Дубичинский, Т. Ройтер. – М. : ООО «Издательство «ЭЛПИС», 2011.
4. *Дубичинський В.* Теоретичні та практичні засади лексикографічного опису українсько-німецьких лексичних паралелей / В. Дубичинський, Т. Ройтер // *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія*. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові / Ін-т української мови НАН України ; [відп. ред. І. С. Гнатюк]. – К. : КММ, 2012. – С. 114–119.
5. *Дубичинский В.* Лексикографическое описание лексических параллелей : монография / В. Дубичинский, Т. Ройтер. – Х., 2015 (у друці).

V. V. Dubichynskyi

THE LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION OF TERMINOLOGICAL PARALLELS

The article presents a new type of dictionary which describes the semantics of terminological parallels (TP) of the Ukrainian and German languages. This dictionary gives an opportunity to present the national-cultural originality of terms of the languages under concern in a systematic way. The author defines and illustrates three types of terminological parallels – full, partial and false parallels, and gives a new, non-traditional explanation of “interlanguage terminological homonyms” (ITH) and “interlanguage terminological paronyms” (ITP).

K e y w o r d s: terminological parallels, full, partial and false terminological parallels, interterm, interlanguage terminological homonyms, interlanguage terminological paronyms.